

Танклевська Н.С.,

д.е.н., професор,

завідувач кафедри обліку, аудиту та фінансів,
Херсонський державний аграрний університет

Потравка Л.О.,

к.е.н., доцент, докторант,

Херсонський державний аграрний університет

ОЦІНКА СОЦІАЛЬНО-ЕКОЛОГІЧНИХ НАСЛІДКІВ ТРАНСФОРМАЦІЙ АГРАРНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті проведено оцінку соціально-екологічних наслідків структурних трансформацій аграрного сектора економіки України. Визначено динамічні коливання соціально-економічних показників. Проведено аналіз стану земельного фонду та основних показників, що характеризують вплив діяльності сільськогосподарських товаровиробників на навколишнє середовище. Визначено основні напрями соціальної політики та основних заходів щодо збереження навколишнього середовища в межах концепції структурної політики аграрного сектора економіки.

Ключові слова: сільське господарство, структурна трансформація, соціальні фактори, екологія, структурна політика, структурно-модернізаційна концепція.

Постановка проблеми. В умовах трансформації аграрного сектора економіки особливо загострюється питання соціально-екологічних наслідків даного процесу. Одним із першочергових питань є визначення стану соціальних та екологічних наслідків трансформацій, дослідження яких повинен охоплювати аналіз основних показників соціального розвитку, охорони земель, внесення мінеральних добрив, викиди в атмосферу, води, а також витрати на охорону навколишнього середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У процесі досліджень були враховані наукові бачення дослідників перспектив розвитку сільського господарства, зокрема: В. Андрійчука, О. Бородіної, В. Геєця, О. Гудзинського, Ю. Лупенка, П. Саблука, Г. Черевка, В.Я. Месель-Веселяка, В.В. Юрчишина, О.М. Бородіної, І.Р. Залуцького, В.К. Збарського, Ю.Я. Лузана, Б.Й. Пасхавера, А.Ю. Пікуса, В.М. Зубеца, І.В. Прокопи, М.П. Талавири, М.М. Федорова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На основі проведених досліджень та опрацювання наукових праць визначено відсутність прямого зв'язку соціально-екологічних факторів та ефективності структурних трансформацій аграрного сектора України.

Метою статті полягає в оцінці соціально-екологічних наслідків структурних трансформацій, результат якої передбачає визначення концепції подальших структурних трансформацій.

Вклад основного матеріалу дослідження. Рівень ВВП на душу населення відображає загальний рівень економічного розвитку. Його порівняння з іншими країнами світу дає змогу відобразити місце України в міжнародному економічному просторі. Динаміка фактичного рівня ВВП України на душу населення (у дол. США) свідчить про його зростання протягом 2002–2014 рр. (рис. 1). Аналізом визначено позитивну динаміку нарощення показника в 2002–2008 рр. від 874,9 дол. США до 3 881,4 дол. США. 2009 р. характеризувався зниженням показника на 1 340,9 дол. США, або на 34,5%, що слід уважати результатом фінансово-економічної кризи.

До 2013 р. відбувалось поступове зростання, рівень цього показника збільшився до найвищого рівня і становив 3 995,9 дол. США. За даними МВФ, у 2015 р. ВВП на душу населення становив 2 109 дол. США, що свідчить про стрімке падіння обсягу валового внутрішнього продукту. Аналізуючи дані МВФ, які віддзеркалюють стан світової економіки, варто зазначити, що рейтинг України значно знизився відносно попередніх років і посів 134-е місце з показником 2 109 дол. США, що у 4,7 рази менше світового значення показника (рис. 3). Лідуюча позиція належить таким країнам, як Люксембург (103 187 дол. США), Швейцарія (82 178 дол. США),

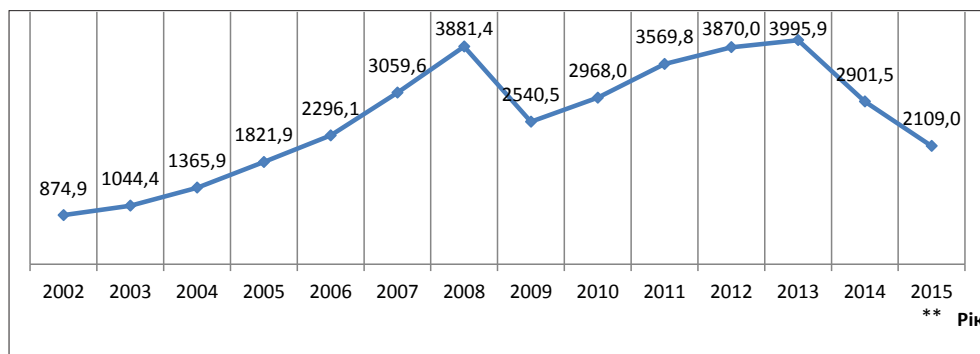

Рис. 1. Динаміка ВВП України на душу населення, дол. США

Джерело: розраховано автором за даними [1]

Катар (78 829 дол. США), Норвегія (76 266 дол. США), США (55 904 дол. США) та Сінгапур (53 224 дол. США). Варто звернути увагу, що серед пострадянських країн показник вітчизняної економіки є одним із найнижчих.

Зауважимо, що в 2013 р. Україна в загальному рейтингу країн за рівнем ВВП, за різними підрахунками, займала 109-е місце (із показником 3 867 дол. США) [4] та 113-е місце (із показником 3 867 дол. США) [5], а в 2014 р., за даними Світового банку, посідала 125-е місце зі значенням ВВП на душу населення 3 082 дол. США. Таким чином, через загальну політико-економічну кризу вітчизняна економіка в 2015 р. відносно попереднього року втратила 31,6%, або 973 дол. США ВВП на душу населення, що характеризує негативні наслідки трансформаційних процесів економічної системи України.

Дослідження стану земельного фонду відіграє визначальну роль у визначенні трансформаційного вектору аграрного сектора економіки, тому потребує значної уваги визначення еко-

логічного стану земельного фонду України. Фонд земель сільськогосподарського призначення зменшився протягом 2009–2014 рр. на 0,2% (82,2 тис. га), натомість площа забудованих земель зростає на 2,1%.

Протягом 2010–2014 рр. площа землекористування сільськогосподарських підприємств України збільшилась на 22,8% і становила в 2014 р. 21258,2 тис. га (табл. 2). Їх переважна частка належить сільськогосподарським угіддям, середній обсяг яких становив 18 933,0 тис. га, а відносно базового року значення зросло на 24%: від 16 577,2 тис. га в 2010 р. до 20 548,9 тис. га в 2014 р. Звернемо увагу, що в середньому 93,6% сільськогосподарських угідь припадає на рілля, площа якої в 2014 р. становила 19 293,4 тис. га, що на 25,2% більше, ніж у 2010 р. і на 0,5%, ніж у 2013 р.

Охорона земель сільськогосподарського призначення передбачає передусім здійснення таких заходів, як будівництво протиерозійних гідротехнічних споруд і залуження сильно

Таблиця 1

Земельний фонд України, тис. га

Показник	Роки						Т пр., %
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Загальна земельна площа	60354,8	60354,8	60354,9	60354,9	60354,9	60354,9	100,0
Землі сільськогосподарського призначення	42813,7	42792,8	42776,9	42456	42744,5	42731,5	99,8
Ліси та лісовкриті площі	10591,9	10601,1	10611,3	10621,4	10624,4	10630,3	100,4
Забудовані землі	2499,1	2512,5	2523,2	2535,2	2542,6	2550,4	102,1
Землі під водою	2423,2	2423,5	2422,8	2423	2422,9	2426,4	100,1
Відкриті заболочені землі	979,4	979,9	980,1	980,1	981,6	982,6	100,3
Інші землі	1047,5	1045	1040,6	1039,2	1038,9	1033,7	98,7

Джерело: розраховано автором за даними [1; 5]

Таблиця 2

Динаміка земельних площ сільськогосподарських підприємств України, (тис. га)

Показник	Роки					Т пр., %	Середній розмір
	2010	2011	2012	2013	2014		
Земельна площа сільськогосподарських підприємств, усього	17314,9	17152,2	21409	21166,9	21258,2	122,8	19660,2
у тому числі							
сільськогосподарські угіддя	16577,2	16436,1	20665,5	20437,2	20548,9	124,0	18933,0
з них: рілля	15412,8	15334,3	19395,4	19186,7	19293,4	125,2	17724,5
сіножаті та пасовища	968,9	913,2	1065,2	1047,2	1053,6	108,7	1009,6

Джерело: розраховано автором за даними [1]

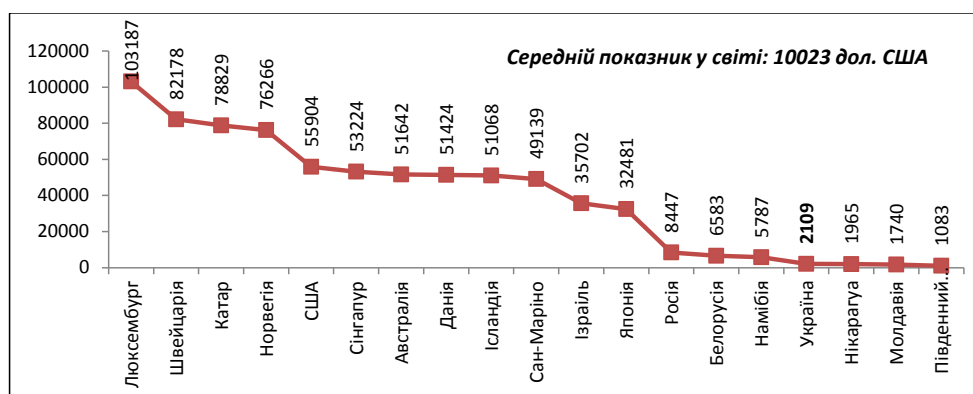

Рис. 2. Рейтинг світового ВВП на душу населення в 2015 р., дол. США

Джерело: розраховано автором за даними [2]

деградованої і забрудненої шкідливими речовинами ріллі. До першого напрямку відносять вали-канави, вали-тераси, вали-дороги, протиерозійні ставки (накопичувачі твердого стоку), водостійкі споруди, берегоукріплення. Варто зауважити, що в питанні здійснення заходів з охорони земель виявлено нега-

тивну динаміку. Протягом 2010–2014 рр. зведення валів-каналів було на 90,2% менше, ніж у 2010 р., протиерозійних ставків (накопичувачів твердого стоку) найбільше зведено в 2012 р. (19,2 га), а в 2014 р. показник знизився до нуля, тоді як берегоукріплення в 2014 р. становило 0,2 км на відміну від показників 2010 р. (4,3 км) та 2012 р. (9,0 км).

Рис. 3. Частка площ із внесенням мінеральними та органічними добривами до загальної площі сільськогосподарських земель, %

Джерело: розраховано автором за даними [1]

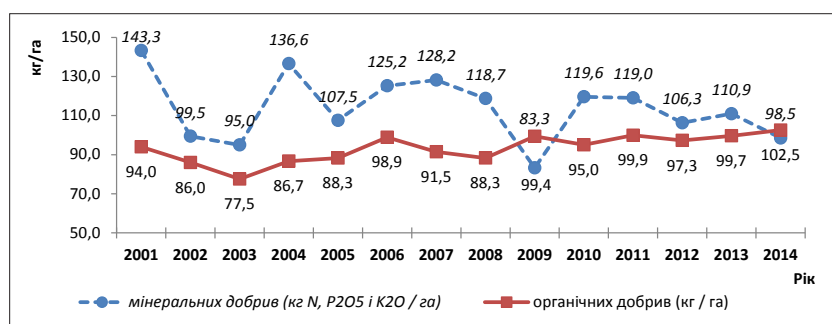

Рис. 4. Темп росту внесення мінеральних та органічних добрив у сільськогосподарських підприємствах України, крім малих (на одиницю площі, у % до попереднього періоду)

Джерело: розраховано автором за даними [1]

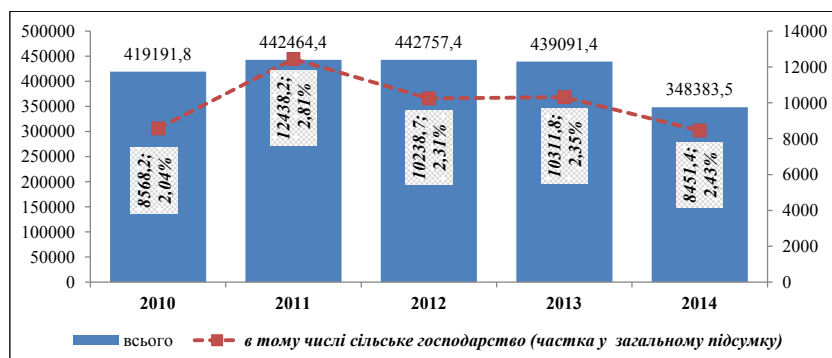

Рис. 5. Утворення відходів в Україні від економічної діяльності підприємств та організацій, тис. т

Джерело: розраховано автором за даними [1]

Разом із тим необхідно звернути увагу, що у 16 раз збільшилась будова валів-доріг у 2014 р.: від 0,1 км у 2010 р. до 1,6 км у 2014 р. Звертаючи увагу на проведені природоохоронні заходи, направлені на залуження сильно деградованої і забрудненої шкідливими речовинами ріллі, необхідно зауважити, що їх показник значно знизився, що не відповідає загальним потребам аграрного ринку. Так, найбільша площа за даним напрямком була оброблена в 2011 р. і становила 1 383,0 га, але в 2014 р. показник становив 40,2 га, що на 96% менше, ніж у 2010 р.

Активне застосування засобів захисту рослин має негативний вплив на загальні трансформаційні процеси аграрного ринку, тому виникає необхідність у нівелюванні зазначеного впливу, яке проводиться шляхом вапнування та гіпсування ґрунтів, на яких сільськогосподарськими підприємствами здійснювались такі заходи (рис. 3). Встановлено, що протягом 2010–2014 рр. зростає площа, на якій здійснювались засоби захисту рослин: від 12 239 тис. га до 14 005,3 тис. га.; найвищий обсяг був у 2013 р. – 14 981,8 тис. га. Із них значна частка належить площі, на якій застосовувались пестициди, використання яких має негативний вплив на екологічність сільськогосподарського виробництва.

Аналізуючи стан екологічних показників трансформаційного розвитку аграрної економіки країни, варто зосередити увагу на тенденціях внесення мінеральних та органічних добрив, яке визначає не лише якість виробленої продукції, насамперед віддзеркалює стан навколишнього середовища. Доведено, що протягом 1990–2014 рр. зменшується частка площ, оброблених мінеральними добривами, у структурі загальної площі сільськогосподарських угідь (рис. 3).

Таким чином, темп росту внесення мінеральних та органічних добрив, розрахований ланцюговим методом, засвідчив зростання показника використання мінеральних добрив та скорочення органічних добрив (рис. 3). Так, найвищий темп росту внесення мінеральних добрив був у 2001 р. (143,3%), а в 2009 р. його значення було найменшим – 83,3%. Мінімальний показник у використанні мінеральних добрив виявлено у 2003 р. – 77,5%, а в 2014 р. його значення було найбільшим – 102,5%.

Порівнюючи рівень утворення відходів від різних видів діяльності, зауважимо, що

частка в ньому сільського господарства в 2010–2014 рр. не перевищувала 3%: у 2011 р. її рівень був найбільшим і становив 2,81%, а найменший – у 2010 р. – 2,04%. У натуральному вираженні утворення відходів в Україні мало незначну тенденцію до зниження в 2010–2014 рр., але необхідно зауважити, що в 2011 р. помітне було збільшення показника на 45,2% і становило 12 438,2 тис. т. Крім того, загрозу екологічному стану аграрного сектору становлять викиди в атмосферу, які змінюються відповідно до трансформаційних тенденцій (табл. 3).

Виявлено, що в умовах швидкого розвитку сільськогосподарського виробництва викиди в атмосферу мають тенденцію до збільшення в 2009–2013 рр., але в 2014 р. помітне скорочення показника, що пов'язано зі складними політико-економічними умовами, а саме проведенням антитерористичної операції в Луганській та Донецькій областях та окупацією Автономної Республіки Крим.

Протягом досліджуваного періоду частка сільського, лісового та рибного господарства у загальній структурі викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення має тенденцію до збільшення і становить від 1,6% у 2009 р. до 2,4% у 2014 р., що свідчить про погіршення стану виробництва сільськогосподарської продукції. Разом із тим зростають і обсяги викидів від підприємств даного виду економічної діяльності в 2010–2013 рр. Так, у 2010 р. значення показника на 16,4% більше, ніж у попередньому році, а у 2013 р. – на 11,5%. У 2014 р. характерним було зменшення викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення на 13,7%.

Стратегічними цілями структурної політики є забезпечення продовольчої безпеки держави шляхом просування політичних зобов'язань на підтримку продовольчої безпеки та досягнення необхідного рівня інформованості щодо споживання продуктів харчування населенням. Пріоритетною ціллю є підвищення

продуктивності та сталості сільського, лісового та рибного господарства, що має досягатися реалізацією стратегій підтримки високопродуктивних секторів сільського господарства з одночасним збереженням природних ресурсів.

Забезпечення інклюзивності та ефективності аграрної системи України має здійснюватися шляхом державної підтримки малих та середніх фермерських господарств, що відіграють найважливішу роль у зростанні рівня зайнятості сільського населення і, відповідно, у зниженні рівня бідності. Подолання бідності сільського населення є головним пріори-

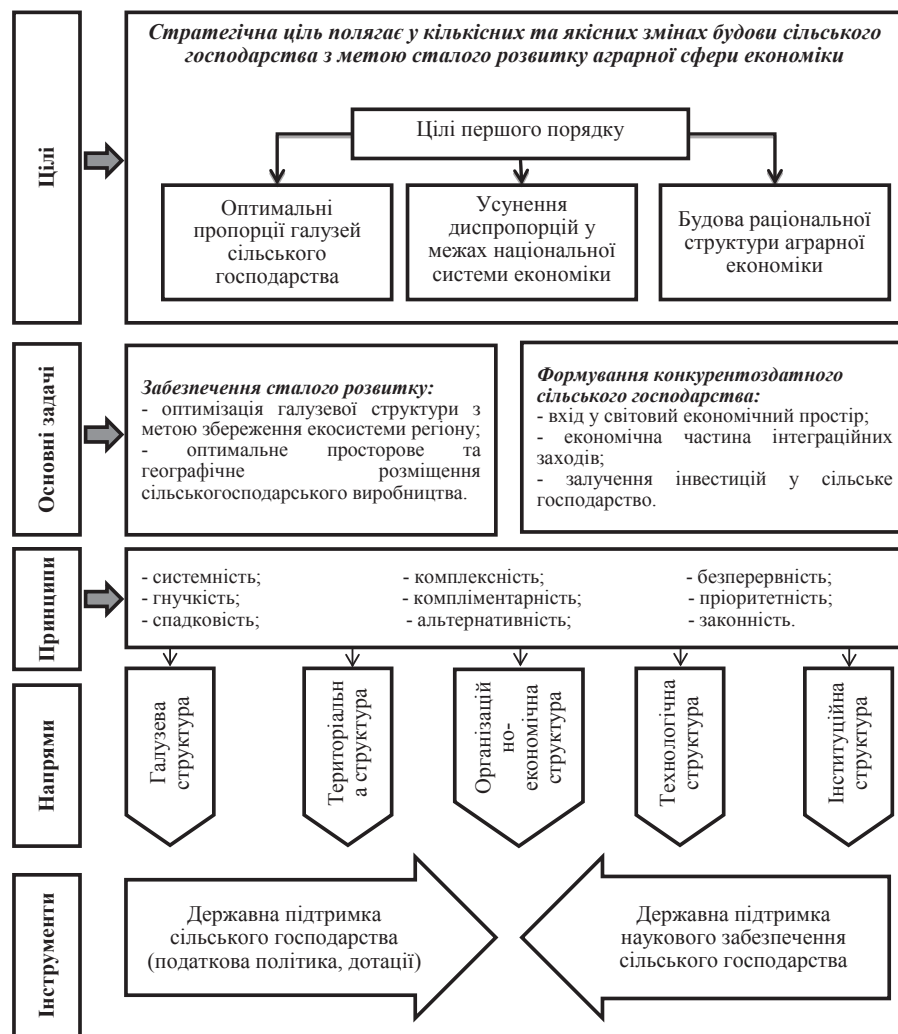

Рис. 6. Засади формування структурної політики

Джерело: власні дослідження

Таблиця 3

Динаміка викидів в атмосферу від стаціонарних джерел забруднення, тис. т

Показник	Рік						Середній показник
	2009	2010	2011	2012	2013	2014	
Всього	3928,1	4131,6	4374,6	4335,3	4295,1	3190,4	4042,5
Сільське, лісове та рибне господарство	61	71	72,7	80	89,2	77	75,2
Частка сільського, лісового та рибного господарства, %	1,6	1,7	1,7	1,8	2,1	2,4	1,9
Т пр. ланц.(всього), %		105,2	105,9	99,1	99,1	74,3	X
Т пр. ланц. (с/г), %		116,4	102,4	110,0	111,5	86,3	X

Джерело: розраховано автором за даними [1]

тетним завданням державної політики. Ця проблема є досить складною та актуальною, має вирішуватися шляхом створення відповідних умов до доступності бідного населення до продуктів харчування, енергетичних та інформаційних ресурсів. Політика соціального захисту є достатньо розповсюдженою, але досвід свідчить про низьку ефективність заходів соціальної підтримки. Підтримка підприємств галузей сільського господарства шляхом податкової пільгової політики відносно малих та середніх підприємств дає можливість використання сільськогосподарськими підприємствами додаткових трудових ресурсів зі значним рівнем оплати праці [6; 7].

Важливим завданням структурної політики є забезпечення стійкості сільськогосподарських підприємств шляхом фінансової підтримки в умовах дії стихійних лих та техногенних катастроф. Це стає особливо актуальним в Південному регіоні, оскільки частина земель сільськогосподарського призначення знаходиться в зоні ризикованого землеробства. У цьому контексті важливості набувають розробки окремих програм розвитку сільського господарства півдня України [7].

Структурно-модернізаційною концепцією передусім визначаються оновлення технологій виробництва та структурна перебудова сільського господарства. Згідно з її засадами, акцент робиться на внутрішній ринок, зростання споживчого попиту на продукти харчування, розширення суспільного виробництва, яке сприяє поступовому зниженню інфляції та підвищенню якості сільського населення. Концепцією передбачається збереження достатньо активної ролі держави щодо визначення цілей та пріоритетів розвитку основних галузей сільського господарства, її завдань як інвестора у формуванні крупного національного капіталу та виконання ролі гаранта збереження ключових систем життєзабезпечення населення.

Проблемним моментом концепції є виключення структурних елементів економічної системи на основі існуючого попиту, який не відображає реальних потреб сільського господарства у фінансових, трудових та інформаційних ресурсах. Обраний режим фінансової економії посилює попитові обмеження, що призводить до примітивізації сільськогосподарського виробництва завдяки втраті доступу до наукомістких, технологічно складних виробництв. Досвід передових країн свідчить про необхідність орієнтації на «випереджальний попит», на перспективні порівняльні конкурентні переваги.

Висновки. Структурно-модернізаційна концепція базується на поетапному підході до вирішення стратегічних завдань трансформації сільського господарства. Зокрема, потребує активізації інституційна політика держави відносно сільського господарства за рахунок цілеспрямованого використання капіталів фінансово-промислових груп, що розширює їх вплив на формування нової структури сільського господарства в аспекті

виробництва та власності. Основним завданням постає забезпечення простого відтворення, модернізація основних галузей сільського господарства з подальшою стабілізацією внутрішніх цін на продукти харчування та промислову групу товарів.

Література:

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Data mostly refers to IMF staff estimates for the year 2015, made in October 2015. World Economic Outlook Database-October 2015, International Monetary Fund. Accessed on 12 October 2015.
3. Державна служба зайнятості [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dcz.gov.ua/>.
4. Data refer to the year 2014. World Development Indicators database, World Bank. Опубліковано 3 липня 2014 р.
5. National Accounts Main Aggregates Database, December 2013, United Nations Statistics Division. Опубліковано 4 січня 2015 р.
6. Перспективи виходу України на ринки висхідних країн. Аналітична доповідь. – Київ : Заповіт, 2015. – 116 с.
7. Кулицький С. Питання трансформації української зовнішньої торгівлі на сучасному етапі / С. Кулицький [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.nbuviap.gov.ua/images/ukraine/2015/ukr23.pdf>.

Танклевская Н.С., Потравка Л.А. Оценка социально-экологических последствий трансформаций аграрного сектора Украины

Аннотация. Исследованы теоретические и методические основы оценки синергетического эффекта структурных преобразований агропродовольственного сектора Украины. Определена эффективная методика расчета синергетического эффекта. Доказана эффективность новой синергетической парадигмы в области экономической науки.

Ключевые слова: сельское хозяйство, структурная трансформация, социальные факторы, экология, структурная политика, структурно-модернизационная концепция.

Tanklevska N, Potravka L.O. Assessment of social and environmental transformations consequences agricultural sector.

Summary. The existing long-term feasibility of the structural transformation of agriculture. Outlined directions of improvement of structural policies. The necessity of using a synergistic approach to the development of an effective mechanism of structural reforms. The use of an effective mechanism of structural transformations. The ways of implementation of the key areas of structural transformation of agriculture.

Keywords: agrarian sector, structural transformation, social factors, ecology, structural policy, structural and modernization concept.